

לא נשכח, ונקווה שנוכל לסלוח

(על נקימה ונטירה לאחר העקירה)

בשנים אלה נצמדו שני תאריכים: יום י"א במרחשוון הוא יום הזיכרון לרחל אמנו, וביום י"ב מרחשוון מציינים במדינה את יום רציחתו של רה"מ יצחק רבין ז"ל.

היום הראשון שביניהם יכול להיות משלים ומאחה את מה שקרה ביום השני; אך המציאות במדינה איננה כזאת. לפני עשר שנים הסתובבו אחינו משמאל עם מדבקות של "לא נשכח ולא נסלח", והיום, לאחר עקירתם והחרבתם של יישובי חבל עזה וצפון השומרון, מסתובבים חברינו עם הכתובת "לא נשכח ולא נסלח". מאמר זה עוסק באיסורי "לא תיקום ולא תיטור", וכן בעניין העברה על המידות: כיצד עלינו להתייחס לפני מעשה, אך בעיקר לאחר מעשה, אל אלו שהיו אחראים ושותפים לאירוע הקשה שעבר עלינו בגוש קטיף ובצפון השומרון? איננו דנים בפרטים של צורת התגובה אלא בגישה הכללית לנושא.

על איסורי נקימה ונטירה נכתבו שני מאמרים חשובים: הרב אליקים קרומביין, ב'תחומין' ו, והרב ארי כהן, ב'תחומין' יט. שניהם עוסקים בנקימה ובנטירה ברמה הפרטית¹. במאמר זה נוסיף נדבך אודות מאורע ציבורי, כפי שהתרחש בקיץ תשס"ה.

א. תגובה של יחיד לפני המעשה ובשעת מעשה

לפני מעשה, ברור הדבר, שאדם צריך למנוע את מה שיפגע בו או בזולתו. הגמרא (נדה סא, א) דורשת מאדם להיזהר אפילו משמועה על מעשה רע שרוצים לעשות לו, ולעשות כל מה שיעזור לו לשם כך. **הגמרא רואה בחומרה את התעלמותו של גדליה מאזהרותיו של יוחנן בן קרח** אודות כוונת ישמעאל בן נתניה לרוצחו. מקור הדין הוא הקושי בפסוק בירמיהו (מא, ט):

"והבור אשר השליך שם ישמעאל את כל פגרי האנשים אשר הכה ביד גדליהו", וכי גדליה הרגן, והלא ישמעאל הרגן! אלא מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קרח ולא חש, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן.

כמו כן נלמד מכאן שיש לחוש לאזהרות שכאלה (ולא לחשוש ללשון הרע, אף שאין לקבל אותן כדבר ברור). **המאירי שם מרחיב את יישומה של הלכה זאת.** הגמרא סומכת לעניין זה את הפסוק "ויבוא הפליט ויגד לאברם העברי", ומסבירה שזה היה עוג מלך הבשן שבא לבשר לאברהם על שביית לוט במלחמה. ומכאן לומד המאירי, שאברהם נדרש אף לעשות מעשה ולצאת למלחמה להצלתו של לוט. ומכאן, שבשעת מעשה, יש לעשות את כל הנדרש על מנת למנוע את הפגיעה.

כמו כן חייב האדם להוכיח את חברו מכוונותיו לעשות מעשים שהם נגד דברי תורה, גם לפני המעשה וגם בשעת מעשה, מדין "הוכח תוכיח את עמיתך".

לכן, לפני הגירוש ובשעת מעשה, היתה מוטלת עלינו החובה להיאבק בדרכים הנכונות נגד המעשים הקשים הכרוכים בחורבן חבל ארץ מארץ ישראל, עם כל הכרוך בכך: עזיבת ארץ ישראל לשממה בידי האומות, נישול אנשים מביתם ומאדמתם, החרבת בתי כנסת, ישיבות ושאר מקומות תורה. בכל זה יש לדון בפרטים ואין זה המקום לכך.

על תגובה לפגיעה בשעת מעשה, כותב החפץ-חיים (פתיחה, לאווין ח-ט, בבאר מים חיים):

בשעת מעשה מותר להשיב על חירופים מן הדין, רק משום מצווה ומדה טובה בעלמא אמרו "הנעלבין... שומעין חרפתן ואינן משיבין..." ו"כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו"... וסברא נכונה היא, דבעת מעשה החירוף אי אפשר בטבע האדם להיות כאבן שאין לה הופכין, אם לא מי שברכו ד' במידות קדושות, וכמ"ש החינוך במצווה שלח.

בכך מתרץ החפץ-חיים את הסתירה בספר החינוך, בין האיסור המוחלט של נקימה ונטירה (מצוות רמא-רמב) ובין ההיתר לענות למחרף ומגדף (מצוה שלח). איסורי נקימה ונטירה נאמרו לאחר מעשה, אך בשעת מעשה אכן מותר לענות, כפי שהתורה התירה להקדים להתגונן מפני הבא במחותרת. לפי זה, ודאי שיהיה

¹ ועיי' בספר "לא תקום ולא תטור", בסדרת בין אדם לחבירו, כרך ב, הוצאת מכון 'תורת האדם לאדם', צפת תשס"ג, בעריכת הרב צבי ויינברגר והרב ברוך חפץ.

מותר למנוע לעשות איסורים הקשורים בחורבן חבל ארץ, כנ"ל. אמנם, גם במצווה זאת יש לשבח את מי שנוהג במידת חסידות ולא מגיב בפגיעה מילולית חסרת תועלת כלפי מי שפוגע בו.²
לאור זה **קשה לקבל את גישתו של הרב ארי כהן** (תחומין יט עמ' 89), השולל חלוקה בנקימה ונטירה, בין שעת מעשה לבין לאחריה. הרי הדברים כמעט מפורשים בספר החינוך (שם):

ובאמת לא תצווה התורה, להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכים. אבל תצווה אותנו שנתרחק מן המידה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, ובכן יינצל כל אדם מכל זה... **ויש לנו ללמוד דבר זה, שמותר לנו לענות כסיל לפי הדומה, מאשר התירה התורה הבא במחלת, להקדים ולהורגו. שאין ספק, שלא נתחייב האדם לסבול המיקין מיד חבירו כי יש לו רשות להינצל מידו, וכמו כן מדברי פיהו, אשר מלא מרמות ותוך בכל דבר שהוא יכול להינצל ממנו. ואולם יש כת מבני אדם, שעולה חסידותם כל כך, שלא להכניס עצמם בהוראה זאת, להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בעניין יותר מדאי, ועליהם אמרו חז"ל: "הנעלבין ואינם עולבין שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר: 'זאוהביו כצאת השמש בגבורתו'."**

ב. ציבור ושלטון לפני המעשה ובשעת מעשה

חשוב לציין, שלמנהיג או לממשל יש צורך יותר גדול לנהוג באחריות ובזהירות. ראשית, הדוגמה שהגמרא בנדה הנ"ל מביאה בסיפור של גדליה בן אחיקם קשורה למנהיג ציבור שאחריותו גדולה להיות זהיר במיוחד, שהרי בו תלוי כל הציבור. זאת הייתה אזהרתו של יוחנן בן קרח אל גדליה (ירמיה מ, טו):
אלכה נא ואכה את ישמעאל בן נתניה ואיש לא ידע, למה יככה נפש ונפוצו כל יהודה הנקבצים אליך ואבדה שארית יהודה?

גם במצוות התוכחה לפני מעשה, על מנהיג מוטלת חובה יותר גדולה בתוכחה ואזהרת הציבור מפני חטא ועבירה. לכן חריפים מאוד דברי הגמרא בשבת (נה, א), אודות עונשם של הצדיקים בעת חורבן הבית הראשון על שלא הוכיחו את הרבים:

מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתיב: "ויאמר ד' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה"... אמר לו הקב"ה לגבריאל: לך ורשום על מצחן של הצדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה... אמרה מידת הדין לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו?... היה בידם למחות ולא מוחו...

לכן הייתה חובה להוכיח את מנהיגי המדינה באחריותם למעשים חמורים אלה הקשורים באובדן חבלי ארץ ישראל.

ג. תגובה לאחר מעשה

הגמרא במסכת יומא (כב, ב – כג, א) דנה בעניין נקימה ונטירה בכלל, ושל תלמיד חכם בפרט, לאחר מעשה.

מפני מה נענש שאול? מפני שמחל על כבודו, שנאמר: "ובני בליעל אמרו, מה יושענו זה, ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש", וכתיב: "ויעל נחש העמוני ויחן על יבש גלעד".
ומפרש רש"י:

ובסיום העניין שאמר ישראל, מי האומר שאול ימלוך עלינו, בתמיהה, תנו האנשים וימיתם. והוא אמר, לא יומת איש היום הזה.

ממשיכה הגמרא:

כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם. והכתיב: "לא תקום ולא תטור"? ההוא בממון הוא שכתוב. דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? אמר לו, השאילני קרדומך... וצער הגוף לא?! והא תניא: הנעלבין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושומחין בייסורין, עליהן הכתוב אומר: "זאוהביו כצאת השמש בגבורתו"? לעולם, דנקיט ליה בליביה (=ששומר אותו בלבבו). והאמר רבא: כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו? שמפייסים אותו ומתפייס.

² על פי זה יש לדון בגבולות הראויים להתבטאויות שהיו בזמן הגירוש כלפי החיילים והשוטרים שבצעו אותו. אין ספק שמותר וראוי היה לזעוק בתקיפות כלפי מבצעי המעשה, אלא שגם אז לא כל דבר מותר, וודאי שיש לשלול שימוש בביטויים חריפים כמו 'נאצי' וכדו'. וצ"ע בהגדרת הגבולות ההלכתיים והמוסריים, וכן בהערכת התועלת והנזק שיש באופנים שונים של התבטאות.

ממסקנת הגמרא יוצא לנו:

א. יש הבדל בין פגיעה בממון לבין צער הגוף לגבי איסורים אלה. כלומר, בצער הגוף יש יותר מקום להתיר נקימה ונטירה³.

ב. גם בצער הגוף, אין לעודד נקימה ונטירה ממשית, אלא שומר את הדבר בלבו.

ג. גם כששומר בלבו, אם מפייסים אותו, מעביר על מידותיו ומתפייס⁴.

מהו צער הגוף? רבנו חננאל כתב: כגון ביזיון וכיוצא בו. המאירי שם מרחיב זאת: הן בהכאה הן בקללה הן באיזה צד של קלון.

על **משמעות ההיתר** לשמור בלב כותב רש"י:

ואם בא אחר לנקום נקמתו בקיום המשפט, ישתוק.

משמע, שיותר לצפות לכך שאדם אחר יגיב על ביזיונו.

לעומתו, מסביר הריטב"א "שמניח עלבונו למקום". ומשמע שמותר אף לבקש מהקב"ה שיעשה זאת⁵. המאירי ממשיך כיוון זה בלשונו החדה:

יניחו העניין למי שאינו מקפח שכר בריאה עד שיהא זה נענש עליה ע"י מי שיזדמן, וכשיזדמן לא יהא

הוא מוחה עליה ויבין שמאת ד' ומהשגחתו יארע לו כן.

כלומר, שתיקה המשולבת באמונה בה' שימצא את מי שימחה על כך⁶.

כל הראשונים המובאים לקמן: הסמ"ג (לא תעשה יג), רבנו יונה (שערי תשובה, מאמר לח) ור' אליעזר ממיץ (יראים סי' קצז-קצח) - הבינו מן הגמרא שאכן אין איסור נקימה ונטירה כתגובה לצער הגוף, ורק אם ביקש ממנו מחילה מצווה להעביר על מידותיו (כדלקמן).

לעומתם, חבורה גדולה של ראשונים ממתנת את דברי הגמרא, וסוברת שאכן איסורים אלה חלים בצער הגוף ביחס לאדם רגיל, ולא התירו אלא בתלמיד חכם. הקדום שבהם, רבנו חננאל, מערער על עצם היתר הגמרא לשמור איבה בלב. שואל רבנו חננאל: "קשיא לי: לא תשנא את אחיך, שבקי?". כלומר, כיצד מותר לשמור בלב, הרי יש בכך איסור משום "לא תשנא את אחיך בלבבך"? משמע, שלדעתו אסור לנקום ולנטור גם בצער הגוף⁷.

³ **הערת העורך (ע. א.):** מסתבר, שבסופו של דבר ההבחנה היא לא בין גוף לממון אלא בין מניעת טובה לבין עשיית רעה. הרי מותר לתבוע על פגיעה ממונית ואין בכך משום נקימה (רמב"ן ויקרא יט, יח), ולעומת זאת, על מניעת טובה ברמה האישית הנפשית, כגון: שלא ניחם אותו באבלו או לא שימח אותו בחופתו – אכן יש איסור נקימה. ועי' במקורות המובאים בס' 'לא תקום ולא תטור', עמ' 116.

תשובת הכותב: זה אינו פשט הגמרא כפי שהבינו הראשונים שאנו מביאים כאן. וכך גם משתמע מלשון השאלה: "וצער הגוף לא?!"

⁴ **הערת העורך (ע. א.):** יש להדגיש שלפי מסקנת הגמרא יוצא שאכן תלמיד חכם צריך להיות נוקם ונוטר כנחש, אלא שעל גבי זה באה מידת חסידות להיות מן "הנעלבים ואינם עולבים" ולא לעשות שום דבר מעשי, אלא לנקוט בלב.

תשובת הכותב: להבנתנו, לכתחילה מותר לו לשמור בלב אך אם מפייסים אותו, שימחל.

⁵ עי' ירמיהו (יא, כ) שביקש על אנשי ענתות שרצו להורגו: "וה' צב-אות שופט צדק... אראה נקמתך מהם", וכן שם (יב, ג). וכן בתפילת דוד על דואג האדומי (תהילים נב, ז): "גם א-ל יתצך לנצח, יחתך ויסחך מאוהל ושרשך מארץ חיים סלה", ושם (נד, ו) על הזיפים: "ישיב הרע לשורר, באמיתך הצמיתם". ועי' פרקים ה, ז, כח, נה, נח, נט, סט, קט, ועוד, המתייחסים לאויביו האישיים של דוד. יתרה מזאת בפרק מא, יא: "ואתה ה' חנני והקימני, ואשלמה להם" – בעצמי.

⁶ **הערת העורך (ע. א.):** יש לדייק מדברי המאירי שהוא מדבר רק על המתנה פסיבית מבלי לבקש זאת מהקב"ה. וייתכן שהוא חושש לאזהרת חז"ל (ר"ה טז, ב; ב"ק צג, ב): "שלושה דברים מזכירים עונותיו של אדם... ומוסר דין על חבירו לשמים... כל המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה". ועי' עין איה ברכות ט, כג ד"ה והמוסר.

⁷ חשוב לציין, שבדפוס שלנו מובא הדבר בסוגריים! ובהוצאת פירושו ע"י מכון לב שמח (הע' 11) מעיר שאין זה מופיע בכת"י מדויקים, וכנראה שמישהו הכניס זאת.

עוד יש לומר, שאכן אם מדובר ב'רשע', שאין איסור לשנוא אותו בלב (פסחים קיג, ב), גם הר"ח יתיר לנקום ולנטור. ועי' בס' 'לא תקום ולא תטור עמ' 86-92. אלא שצ"ע בנד"ד מי מוגדר כ'רשע' שעשה במזיד גמור (לא כ'טועה בדבר מצוה', מתוך מחשבה שהוא פועל בסמכות לטובת עם ישראל, לא כשווגג ולא כאנוס).

גם ספר החינוך (מצווה רמא) אינו מזכיר את החלוקה בין צער ממון ובין צער הגוף ובין תלמיד חכם לבין סתם אדם, וכותב:

...שנמנענו לקחת נקמה מישראל, העניין הוא כגון ישראל שהרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים... ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים ונקבות.
וכן משמע בעניין נטירה (מצווה רמב). ואכן המנ"ח תמה עליו ועל הרמב"ם, מדוע התעלמו מהבחנות אלה ואוסרים במקרה.

גם מהרמב"ם משמע שאינו מקבל את חילוק הגמרא בין ממון לצער הגוף ביחס לאדם רגיל, שהרי בסוף הל' דעות, שם הוא מביא את איסור נקימה ונטירה, הוא לא הביא חילוק זה. אמנם, בסוף הל' תלמוד תורה הוא כתב שאסור לתלמיד חכם למחול על כבודו כשביזוהו בפרהסיא:

אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו - אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה... זוהי דרכם של תלמידי חכמים גדולים שראוי לילך בה. במה דברים אמורים? בשביזוהו או חרפוהו בסתר. אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא, אסור לו למחול על כבודו, ואם מחל נענש מפני שזה בזיון תורה, אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו.

ראשית, הוא מדבר רק על פרהסיא, וגם זאת - משום כבוד התורה. גם נושאי הכלים תמהים מאין לו החילוק בין צנעה לפרהסיא. הכס"מ אכן משייך זאת לביזוי כבוד התורה, ומביא את דברי הריב"ש (סי' רכ) בשם הראב"ד, שתלמיד חכם יכול למחול על כבודו,

אבל על ביזונו אינו יכול למחול. אדרבה, אסור לו למחול, שהתורה מתבזית בכך... ועל זה נאמר במסכת יומא שיהא נוקם ונוטר כנחש.

הלח"מ חולק על כך וטוען ששאל נענש על כך שמחל על ביזונו מפני שהיה מלך, ולא מפני שהיה תלמיד חכם. כמו כן הוא מביא את המהרי"ק שגם תמה על הרמב"ם.

גם בספר המצוות שלו (מצוות שד-שה), הרמב"ם אינו מביא חילוק זה בין ממון לצער הגוף. אדרבה, לאחר הדוגמא של איסור נקימה בממון הוא אומר: "ועל זה הדמיון הקש בכל העניינים".

הגר"פ (בפירושו לספר המצוות לרס"ג, ח"ב, ל"ת נא), מיישב את שיטת הרמב"ם על פי גירסת ר' אברהם בן הרמב"ם (בספר מעשה ניסים סי' יג) שהרמב"ם לא גרס בגמרא את התירוץ המחלק בין ממון לצער הגוף, אלא גרס: "הא במילי דאורייתא הא במילי דעלמא".

הר"ן (לר"ף, ראש השנה דף ד, ב ד"ה ומיהו) מביא את העיקרון הנ"ל של הרמב"ם שלפיו תלמיד חכם צריך לשמור בלבד. בהסבר אחד הוא מחלק בין צער, שצריך למחול עליו, לבין ביזוי, שישמור בלבד. ההסבר השני שלו הוא ממש כדעת הרמב"ם, שגם בביזוי ישמור זאת רק אם זה נעשה בפרהסיא.

בגישה זאת, הרמב"ם והר"ן מעבירים את האיסור ממשור הפרט למישור הציבורי. אין בביזוי ת"ח בעיה פרטית אלא נקימה ונטירה ציבורית של פגיעה בכבוד התורה ובמי שנושא אותה, ושם לא רק שהדבר מותר, אלא הוא הכרחי.

הגדיל לעשות המאירי (יומא שם), וכותב לגבי צער הגוף, שאם הפוגע מפייסו, ראוי למחול לו; ואם לא מפייסו, מותר בנקימה. ומוסיף:

אלא שאם רצה שלא לנקום עליה הוא בעצמו - מקומו מושכר לו, והוא בכלל העלובים ואינם עולבים... ולא עוד, אלא שאם רצה למחול מכול וכול ולהעבירה מלבו, כל שהוא אדם בינוני תבוא עליו ברכה. הא תלמיד חכם ומלך... ראוי להם שלא למחול מכול וכול אלא יהא שמור בלבם לכבוד תורתם ומעלתם ויניחו העניין למי שאינו מקפח שכר בריאה... ועל זה אמרו: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש... אינו תלמיד חכם, שראוי לו לייקר תורתו.

הריטב"א (מגילה כח; יומא שם) מחלק בין מילי דשמיא, שצריך לייסר החטאים עד שיפייסוהו ובין צער אישי, שראוי למחול עליו גם ללא פיוס. גם בזה נאמר אותו חילוק. במילי אורייתא הפגיעה אינה באדם הפרטי כי אם פגיעה ברמה הציבורית במי שמייצג את ה' ותורתו, ועל כך יש לנקום ולנטור. ייתכן, לפי זה, שכל מי שראה כיצד כבוד שמים מתחלל בימי הגירוש, צריך לשמור זאת בלב.

הרב אליקים קרומביין (תחומין ו, עמ' 292) תמה על החפץ-חיים, מדוע קיבל את שיטת החינוך והרמב"ם שהיא לא כפשטות הסוגיא ביומא. וכן תמה על תירוץ החפץ-חיים, שסוגיית הגמרא "דנקיט ליה בלביה" עולה רק על תלמיד חכם שביזוהו בפרהסיא. ולאור דברינו נתברר היטב דברי החפץ-חיים.

הרב קרומביין טוען שם שאיסורי נקימה ונטירה נאמרו רק במקרים שאין בהם פגיעה אקטיבית, כגון בהימנעות מגמילות חסד. אולם גם חילוק זה לא נזכר כלל ברמב"ם. וכן זה מעקר את כל הכיוון החד

והברור של הרמב"ם הן בהל' דעות שבהן לא הזכיר שום היתר לאיסורים אלה, וכן בהל' תלמוד תורה שבהן מבהיר שאף על ת"ח אין זה מדרך החסידים הראשונים לנדות על כבודם ואף שביזו אותם בסתר. הרב קרומביין (עמ' 299) הביא ראיה מדברי הגמרא (קידושין כח, א; ב"מ עא, א) בעניין "הקורא לחברו... רשע, יורד עמו לחייו". רש"י (קידושין שם, ובפירושו השני בב"מ), מפרש **שרשאי לירד לאומנות חברו ולמעט מזונותיו**. ומכאן שרשאי לנקום. אך יש לומר שהדבר מותר רק **"לתועלת"**, כדי להשיב את הנזק שגרם לו חברו⁸; "דכיוון דקורא אותו רשע מי שיאמין בו לא ירחם עליו", כלשון ר' יהונתן, או כלשון הנימוק⁹, שזה "מדה כנגד מדה דאיהו מאבד חיותו". ואפילו לזה מתנגד רש"י וכותב: **"וקשה בעיני שיתירו חכמים לישראל להינקם ולגמול רעה"**. לכן, נחזור אל מסקנתנו על פי הגמרא ביומא, שישמור בלבו ויניח לה' להגיב כפי הנראה בעיניו.

מכל הנ"ל נראה שלרוב הדעות, לסתם בני אדם יש איסור לנקום ולנטור גם בצער הגוף. גם הדעות הנמנות במאמרו הנ"ל כמי שמתירות, הרי זה רק למלך או ת"ח וכן בשעת פגיעה ממש. לבעל ספר החינוך, אסורים איסורים אלה לכל האנשים, בכלל. רק לת"ח ולמלך, יש דעות שיש להם לשמור בלב עד שיפייסו, והם: הרמב"ם, הר"ן, המאירי, הריב"ש בשם הראב"ד, ר' אברהם בן הרמב"ם והריטב"א, (להבנתנו). רק לדעת הסמ"ג, היראים ורבנו יונה, אין חלוקה בכלל בין האנשים, ומתירים לנקום ולנטור לכל האנשים בצער הגוף⁹.

ד. יסוד איסורי נקימה ונטירה

נראה, שהמחלוקת בין שתי הגישות לגבי נקימה ונטירה בצער הגוף נעוצה בהבנה יסוד האיסור של נקימה ונטירה. לגישת הסמ"ג, רבנו יונה והיראים, הסוברים שלכל אדם מותר לנקום ולנטור על צער הגוף, **יסוד האיסור אינו מוחלט, ולפעמים יש להשתמש בנקימה ונטירה למטרות חשובות**. כשם שמצאנו בעוד מידות, שיש לפעמים צורך לגעור ולכעוס מסיבות חינוכיות וכדו', כך השתמשו בני יעקב במידת הנקמה – בצורה חדה מאוד – במעשה שכס. לכן מבהיר רבנו יונה:

ואמרו רז"ל, כי אזהרת הנטירה על דבר שבממון, אבל על דברי גאוה ובוז ודרישה רעה מותר לשום הדברים על לבו. ואמרו רז"ל על זה: "כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם". אבל אם יבקשו ממנו מחילה, יעבור על מידותיו.

משמע, שבעיקרון אין איסור בענייני צער הגוף והנפש; **וזהו תפקידו של אדם היודע דין, לדאוג שלא יהיו גאוה, בוז ודרישת רעה בעולם, כשמטרתו לשם כך**.

לעומתם, לדעת ר"ח, הרמב"ם, החינוך ועוד, הנקימה והנטירה הן מידות פסולות מיסודן, אצל כל אדם הפועל מסיבות פרטיות, אפילו בצער הגוף. טעם הדבר הוא כדברי הרמב"ם (הל' דעות ה, ח), שהשימוש במידה זאת מביא להפרזה שאין בה גבולות, ואף פוגע בסדר הציבורי. ולאור זה הוא כותב:

וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאן ומתנן של בני אדם זה עם זה.

אמנם, ה' הוא נוקם, וגם מצווה לנקום במלחמת מדין, אך כאשר הדבר נעשה מיוזמתם של בני אדם, הדבר מסוכן¹⁰. רק כשמדובר בכבוד התורה, הרי ש"אורייתא הוא דקא מרתחא". כך יעקב כעס על שמעון ולוי, שהפריזו במידת הנקימה מעבר להריגת שכס וחמור, כדברי הרמב"ן (שם ובעיקר ב"לד, יג) ורד"ק. יתירה מזאת עולה מדברי רש"י - המפרש ש"עיקרו שור" זה יוסף - שהמשיכו להשתמש במידת הנקמה גם כלפי אחיהם.

על כך מוסיף הרמב"ם שם (הל' ז) :

...רעה היא עד מאד; אלא ראוי לאדם להיות מעביר על כל דברי העולם. שהכול אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם.

⁸ עי' בס' 'לא תקום ולא תטור', סוגיא ז – נקימה ונטירה בכוונה לתועלת.

⁹ **הערת העורך (ע. א.)**: מכיוון שהגירוש לא היה רק פגיעה ברכושם של המגורשים אלא גם בגופם, ובעיקר בנפשם, יש נפקא מינה רבה לשאלה זו. אלא שגם לדעות המתירות נקימה ונטירה בצער הגוף, צ"ע גדול כלפי מי הדברים אמורים בנד"ד.

תשובת הכותב: זה דורש דיון פרטני מי כאן נושא בעיקר האשמה: הדרג המדיני, ראשי הצבא או החיילים. אך גם בכך צריכה זהירות רבה, **והעיקר הוא שישמור בלבו, ולא יעשה מעשה, לפי ההסברים השונים הנ"ל**. גם במקומות בתנ"ך שבהם ישנו עידוד לנקימה על ידי בני אדם, הדבר צמוד לעשיית משפט. כך הוא בגואל הדם, ההורג את הרוצח לאחר שנשפט, וכך הוא בתהילים: "רוממות אל-ל בגרונום וחרב פיפיות בידם, לעשות נקמה בגויים, ותכחות בלאומים... לעשות בהם משפט כתוב", ורק על נקמה כזאת נאמר "הדר הוא לכל חסידיו".

רק אם הנפגע הוא תלמיד חכם יש מקום לנטור מן השיקול של כבוד התורה ולומדיה, מפני שבנוגע למילי דשמיא, שאינם "דברי הבל והבאי", אכן "כדאי לנקום עליהם".

ספר החינוך מרחיק לכת בהסבירו שלא יתחשבן עם השני אלא עם עצמו:

שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת ה' ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון ברוך הוא, על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם, יידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והי"ת גזר עליו בכך; ואל ישית מחשבותיו לנקום ממנו, כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסובב וכמו שאמר דוד ע"ה: "הניחו לו ויקלל כי אמר לו ד'", תלה העניין בחטאו ולא בשמעתי בן גרא¹¹.

וכן מביא את הסיבה הציבורית של הרמב"ם:

ועוד נמצא במצווה תועלת רב להשבית ריב ולהעביר המשטמות מלב בני האדם, ובהיות שלום בין אנשים, יעשה ה' שלום עימהם.

משמע ששכרה של הנקימה, גם כשהיא מוצדקת, יוצא בהפסדו של הסדר הציבורי.

ה. "לא נסלח"!!

עד כה עסקנו באיסור נקימה ונטירה. ועתה יש לשאול, במקום בו יש איסור לנטור, האם פירושו של דבר הוא לסלוח לפוגע על פגיעתו?

הרב קרומביין (עמ' 297) מנסה לומר בדעת הרמב"ם בהל' דעות (ו, ו), שגם במקום בו יש איסור נטירה, אין חובה למחול. אולם הבנה זו אינה משתמעת ברמב"ם, המדבר שם על איסור תוכחה שאינו סותר איסורים אלה. כמו כן זה עומד בניגוד לדברי הרמב"ם בסוף הל' דעות:

אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבוא לנקום. לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל.

ומשמע שיש למחול לגמרי!

הרב קרומביין (שם, עמ' 297) מביא ראייה מדברי המשנה (בבא קמא צב, א):

אף על פי שהוא נותן לו אין נמחל לו עד שיבקש ממנו (=מחילה).

משמע שאין הנפגע צריך למחול, עד שיבקש ממנו הפוגע מחילה. אולם אין מכאן קושיא על הרמב"ם, שהרי שם מדובר באדם שחבל בחבירו נזק ממוני, שחייב לו חמישה תשלומים, שאינו חייב למחול לו עד שיבקש ממנו מחילה; ואין זה נוגע כלל לנקימה ולנטירה עקב פגיעה של ביזיון או חרפה. גם אז, לאחר שהמזיק שילם לו, נראה ששוב יחזרו איסורי נקימה ונטירה¹².

עם זאת, המחילה האישית אינה נוגעת לדינו של הפוגע בבית דין של מעלה. וכך מדייק בעל אור החיים (בראשית נ, יט) מדברי יוסף, שהוא משאיר את החשבון עם אחיו לקב"ה בתשובה לחשש שלאחר מות אביהם ינקום בהם או ינטור להם טינה:

"התחת א-להים אני" - פירוש אם אתם חייבים עונש על הדבר, א-להים שופט ולא אקום ולא אטור.

ומוסיף שזה כמו בכל עבירה שהאדם חייב עליה עונש משמים, אין היא נמחלת גם אם חברו מחל לו.

ו. לאחר חורבן גוש קטיף וצפון השומרון

לפני מעשה ותוך כדי מעשה הגירוש החורבן, ודאי שהיה מוטל על כל הציבור להביע את מחאתו בדרך של מאבק אנושי ויהודי בלא להגיע למלחמת אחים. וזאת על פי שיטת החינוך והבנת החפץ-חיים: "שלא נתחייב האדם לסבול הנזיקין מיד חבירו, כי יש לו רשות להינצל מידו".

לאחר מעשה, לשיטת רבנו יונה והסמ"ג, המסיקים בגמרא שבצער הגוף מותר לכולם לנטור, צריך כל אדם לזכור ולא לשכוח.

לשיטת הרמב"ם ואחרים, המחלקים בין סתם אנשים ובין תלמידי חכמים, לכאורה יוצא שסתם בני אדם צריכים למחול, ותלמידי חכמים שנפגעו צריכים לזכור זאת בלבם. אמנם, גם לשיטה זאת, היה חורבן בתי מדרש של תורה ובתי כנסת, שיש בזה ביזיון לתורה ולחכמיה. ובכלל, נקרעו חבלים מארץ ישראל בניגוד למצוות התורה. בנוסף, היתה בכך פגיעה בציבור שלם שנפגע מפעולה שהיתה בניגוד לרצון רוב הציבור, שבחר בשלטון שהצהיר שהוא מתנגד לכך. ולכן יש לראות במעשה העקירה גם פגיעה וביזיון במלכות ישראל. לכן, גם לשיטת הרמב"ם יש מקום לכל אחד לזכור זאת בלבו, עד שהמחליטים והמפקדים על

¹¹ הערת המערכת: טענה זו, התולה את הפגיעה באדם בהשגחת ה', נידונה במאמרו של הרב שמואל אריאל בגיליון זה. והסוגיא עדיין דורשת בירור יסודי.

¹² ועי' בס' 'לא תקום ולא תטור' עמ' 211—216, 236-241.

הביצוע יחזרו בתשובה ויפייסו את הציבור על כך! וכן למי שמתיר לנטור במילי דשמיא, כל מי שראה פגיעה זאת בענייני תורה, צריך לשמור זאת בלב.

לשיטת רבנו חננאל (בגרסת הסוגריים בנדפס) והחינוך, המסיקים שאיסור הנטירה קיים גם בצער הגוף וגם בתלמידי חכמים, יש גם בנד"ד איסור בנקימה ונטירה.

על כך יש להוסיף. המהרש"ל, בביאוריו לדברי הסמ"ג, מסביר את דוד המלך, שלא הגיב על עלבונו מיד שמעי בן גרא, וכותב ששם לא היה בכך בזיון מלכות, משום שכולם הבינו שיש לו יכולת להגיב ומה שאינו מגיב זה ממידת חסידות. לפי זה, אם כולם ידעו שאין רצון להמשיך במחלוקות בעם, ולכן רוצים ללכת במידת חסידות ולא להגיב כלל, הרי זה מותר. כך גם בדורנו נהג רה"מ מנחם בגין, לאחר הפגיעה בחללי 'אלטלנה', מתוך רצון שלא תהיה מלחמת אחים. לכן, גם אנו נשמור זאת בלב ונשאיר הדבר לריבוננו של עולם שיעשה את חשבוננו הכללי של עם ישראל. אדרבה, נתפלל אליו שייתן רוח של תשובה בלב אחינו החיילים והשוטרים שגירשו את אחינו מגוש קטיף ומצפון השומרון ויפייסו אותם, עד שנוכל לסלוח על מעשיהם. וכמובן, "תשובת המשקל" לכן היא התיישבות רבתי בכל חלקי ארץ ישראל, ודאגה למצבם בכל מה שנצרך לכך.

סוף דבר

בפתיחה ציינו את סמיכות יום פטירתה של רחל אמנו ליום רצח רבין, כאשר במציאות אנו רואים את המחלוקת בציבור, שעורר ציון היום השני.

לדעת חז"ל (פסיקתא רבתי פ"ג), רחל נקברה בדרך, על מנת להמשיך ולדאוג לבניה הגולים ולהיות כתף לתפילות קיבוץ נידחי ישראל. היא הכתובת – לעומת האבות ומשה – שדווקא לה שומע ה' לאחר חורבן בית המקדש הראשון, כנזכר במדרש פתיחה לאיכה:

קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע, גלוי וידוע לפניך, שיעקב עבדך אהבני אהבה יתרה... וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נישואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד... והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי... ולאחר כן נחמתי בעצמי... וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי... ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המיטה שהיה שוכב עם אחותי, הוא היה מדבר עמה, היא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני, שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קינאתי להצרה שלי ולא הוצאתיה לחרפה, ואתה מלך חי וקיים ורחמן, מפני מה קנאת לעבודת אלילים שאין בה ממש, והגלית לבני ונהרגו בחרב ועשו אויבים במ כרצונם?

מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל, אני מחזיר את ישראל למקומם. זהו שנאמר: "כה אמר ד': קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להינחם על בניה כי איננו" וכו'.

מדוע זכתה רחל ליחס מיוחד? תשובה לכך נמצא בעניין דומה, בעין איה (ברכות ג, לח). הרב מסביר, שהנהגת ה' אינה רק מידה כנגד מידה, שמי שמוסיף יותר, יש להוסיף לו יותר. מידת המשפט איננה נקמה על העבר אלא פעולה המכוונת לעתיד על מנת להביא את האדם אל השלמות. אצל רוב האנשים יש צורך במידת המשפט ואין לוותר, כי האומר שד' ותרו יותר מעין, ובכך הוא הולך בדרך השלמות. אך יש אנשים שכבר קנו את מידת השלמות של הכרת הטוב במידה רבה, ולהם אין צורך בענישה אלא בתוספת אומץ של המידה הישרה. כלומר, מי שרמת התנהגותו היא אחרת לגמרי, השונה משאר בני אדם, מי שחי ועובד את ה' ב'תדר אחר', עם אדם שכזה, צריך גם ה' לעבוד ב'תדר אחר'. רחל אמנו מנעה מצרתה את הפגיעה האנושה בכבודה. יתרה מזאת, היא נהגה באופן חריג ולא הגיוני דווקא ברגע שיא של חיה, והעבירה את כל חלום חייה לטובת אחותה. לכן ה' שמעה דווקא אליה, כי מי שנותן את כל כולו לאחרים, יכול לזכות את האחרים גם במצבים מיוחדים.

לאחר מעשה, גם אנו צריכים להיות ברמת התנהגות אחרת, ביחס לאחינו שפשעו ביחסם אלינו. אנשים רגילים צריכים שלא לשמור טינה בלב. אמנם ביחס לפגיעה בחורבן הארץ, מקומות תורה ותפילה, ועשיית צער גופני ונפשי לציבור שלם ובתוכם בני תורה, צריך לשמור בלב, ולתת לה' לדאוג לכך שהצדק ייעשה עמם; אך לא מעבר לכך. אולי יערה עליהם רוח של תשובה שיתקנו העבר ויפייסו על ישובה של הארץ. אם ננהג כך, נקווה שגם ה' ינהג עמנו ברמה אחרת של יחס מיוחד, ויאמר לצרותינו די.